

Кирило і Мефодій. Політичні інтригани словесності

КУПИТИ

Про книгу

Ця книжка цілком могла називатися «Життя та неймовірні пригоди Кирила» і, дещо меншою мірою, «його старшого брата Мефодія». Навіть офіційні й канонічні житія цих достойників скидаються радше на збірки дотепних історій, аніж на глянсовані портрети.

У цій книжці автор окидає життя та творчість Кирила і Мефодія іронічним поглядом (сміх - не гріх, навіть коли йдеться про святих і рівноапостольних). І хоча писемність от-от уже мала би з'явитися в повсякденному житті слов'ян, але саме брати радикально вплинули на те, як і коли її було впроваджено.

Це несерйозна оповідь про цілком серйозні речі: суперництво між Римом і Константинополем, міжнародну політику й боротьбу за зони впливу, церковні інтриги й таємні операції, що позначилися на історії значної частини Європи.

ЄВГЕН СИНІЦЯ

КИРИЛО І МЕФОДІЙ

ПОЛІТИЧНІ ІНТРИГАНИ
СЛОВЕСНОСТІ

ВІХЛА

Євген Синиця

КИРИЛО І МЕФОДІЙ

Політичні інтригани словесності

Віхла

Київ · 2024

УДК 003.349.2:32](091)

C38

Євген Синиця

C38 Кирило і Мефодій. Політичні інтригани словесності / Євген Синиця. — К. : Віхола, 2024. — 192 с. — (Серія «Наукпоп»).

ISBN 978-617-8178-68-0

Ця книжка цілком могла називатися «Життя та неймовірні пригоди Кирила» і, дещо меншою мірою, «його старшого брата Мефодія». Навіть офіційні й канонічні житія цих достойників скидаються радше на збірки дотепних історій, аніж на глянсовані портрети.

У цій книжці автор окидає життя та творчість Кирила і Мефодія іронічним поглядом (сміх — не гріх, навіть коли йдеться про святих і рівноапостольних). І хоча писемність от-от уже мала би з'явитися в повсякденному житті слов'ян, але саме брати радикально вплинули на те, як і коли її було впроваджено.

Це несерйозна оповідь про цілком серйозні речі: суперництво між Римом і Константинополем, міжнародну політику й боротьбу за зони впливу, церковні інтриги й таємні операції, що позначилися на історії значної частини Європи.

УДК 003.349.2:32](091)

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Євген Синиця, 2024

© Оксана Йориш, обкладинка, 2024

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2024

ISBN 978-617-8178-68-0

Відгуки ПРО КНИЖКУ

Це книга про складні речі простою мовою. У ній центральне місце займає людина, яка, проживаючи в одному історичному періоді, закладає основи нової епохи і транскультурного діалогу. Кирило та Мефодій постають у книзі живими, харизматичними, сміливими інтелектуалами, виходять за рамки іконографічного сприйняття. Слід відзначити, що автору вдалося наблизити Солунських Братів до читача XXI століття.

Тарас Пшеничний, доктор історичних наук

Із книгою «Кирило і Мефодій. Політичні інтригани словесності» вкотре переконалась — найцікавіше читати авторів, які пропонують свіжий погляд на найбільш хрестоматійні теми. Кому з нас не викладали ідеалізовану історію двох братів-святих і, за сумісництвом, просвітників? Історію, де все лінійно, безпроблемно... і вирвано із живої тканини минулого. З цією книгою вам точно забезпечено вкрай не нудне занурення в історію створення і поширення слов'янської абетки без «рожевих» школярських окулярів. На вас чекають тони гумору й іронії в поєднанні з серйозним академічним підходом та вдумливим «препаруванням» відвертих і не дуже легенд, ідей та подій, відблиски яких історики знаходять у житіях, офіційних документах, даних археології та антропології.

Стефанія Демчук, історикиня, авторка книжки «Доба постів і карнавалів. Як жили, пили і кохалися у середньовіччі»

Цю книжку написав археолог. У минулому людства є періоди, які досліджує зазвичай «традиційна історія», і періоди, що одночасно є орним полем історії та археології. У цих двох шанованих наук та їхніх adeptів — істориків та археологів — є тривала історія співіснування та спроб розгалужити свою специфіку.

Археологам було складніше, бо «класичний історик» мав вишукувати тексти в міських архівах і бібліотеках, про що інколи кажуть «у вежі зі слонової кістки»; археологія натомість усе більш ставала саме «царицею полів», як піхота порівняно з диванними стратегами генеральних штабів. Неможливість поєднати людиногодні, витрачені в архіві та в мандрах полями й гаями в пошуку «своєї пам'ятки», доволі потужно розвела в різні боки ці шановні наукові дисципліни.

Утім вони й так тяжіли до різного розуміння вивчення минулого. Історіографія останні 50 років відверто програє, бо археологія чи «історія матеріальної культури» не лише випрацювала свою «наукову секту», але й міцно, бік до боку пристала до тих наук, які вважаються «точними» чи «природничими»: генетика, геофізика й чимало інших. Уточнення походження людських спільнот і скановане виявлення пам'яток, що перебувають під землею, крім інших див фізики й хімії, виводять археологів у розряд деміургів матеріальної спадщини, а от істориків уже більше в розряд коментаторів. Хоча, звісно, це все умовності. Повернімося до книжки Євгена Синиці.

Автор неодноразово категорично й уперто зазначив про «відсутність академізму», висловився про необхідність та обов'язковість відсутності «науково-довідкового апарату», посилянь та іншої подібної фігні. Згадує про «іронічність» свого тексту, його стилістичну «науково-популярність», що — як ми підозрюємо — виводить цей текст з оточеного колючим дротом вольєра «академічних монографій». Ми живемо у вільній країні: не хочеш академізму? — ну й не треба.

Сам «науково-популярний жанр» у царині історії може мати цілу купу форматів, багато з яких в Україні перебувають лише в ембріональному стані порівняно із широким світом. З одного боку, через те, що історичний наукопоп, по суті, розгорнувся після 2014 року, коли в українського суспільства постали питання екзистенційного характеру: хто ми є і чому з нами зараз така халепа? До речі, Євген Синиця, крім багатьох інших прикладів його волонтерської діяльності, доклався й до тоді передової речі — проєкту «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт», який випустив пів сотні історичних науково-популярних книжок. Євген, зокрема, був одним з авторів першої за 80 років «Історії українського війська» (2015), де описував військове мистецтво давніх слов'ян.

І зараз йому немає особливої потреби робити кожну книжку «академічною монографією». Бо принаймні він є одним із фахівців «з іменем», які робили (і роблять) сучасні підручники з історії давніх слов'ян на рівні, гідному цитувань світовою археологічною та історичною спільнотою. А от тепер людині захотілося розважитися...

Формат незвичний і прямо похідний від тривалих текстів у ФБ, про що зазначає сам автор. Його серіали постів про «Народження слов'ян» та мудрування з приводу інших наукових проблем в іронічному стилі, насиченому ФБ-семіотикою та всякою (зізнаємося) іншою «муттю», давно вже стали класикою у цілого покоління студентів археології та низки колег, і істориків, і археологів.

Тому друк книжки про Кирила та Мефодія не лише занурить нас у той період, який навіть переважна більшість людей з історичною освітою погано знає, але й надасть наративу про це доволі незвичних стилістичних властивостей. Звичайно, що несамовиті глибини прозрінь автора часом роблять його пасажі занадто складнопідпорядкованими та розлогими, а іронія часом належить більше до «нішевого гумору». Але ж на то воно й просвіта.

Утім сама розшифровка навіть однієї фундаментальної тези автора вже сама по собі є певною інтелектуальною насолодою.

Приємно, що Євген Синиця ставиться до двійко героїв свого викладу фамільярно й без глорифікації. Дискусії з приводу «української абетки» чи «графіки» будуть з політичних причин тривати ще довго, але помітно, що автор цієї книжки в цю колотнечу не втручається. Мабуть, він просто знає відповідь.

Кирило Галушко, кандидат історичних наук, координатор громадського проєкту «LikБез. Історичний фронт»

ПЕРЕДСЛОВО

Пропонована книжка — у край несерйозна. Однак про цілком серйозні речі. Тому принаймні почати варто серйозно. Насправді до Солунських Братів™ я ставлюся з величезною шаною. Бо саме так ставлюся до всіх людей, які спромоглися ненасильницькими методами колись-то радикально змінили цей Світ.

Річ навіть не у склепаній саме Солунськими Братами™ слов'янській абетці (чи пак — пілотному зразку цієї абетки). Слов'яни так чи інак, буквально вже за покоління-два по Кирилу та Мефодію, ту писемність запровадили б і без іноземних спеціалістів. Вона, писемність, була їм, слов'янам, на другу половину IX століття вже банально потрібна в повсякденному житті (для «обліку та аудиту» насамперед, а не для «духовного зростання», не подумайте зайвого). Далеко не всім слов'янам, але «найпрогресивнішим» з-поміж них — точно. Не факт, звісно, що то була б саме слов'янська писемність, а не латина, якою радо послуговувалася як мовою діловодства більшість тогочасної прогресивної європейської громадськості. Та головне — тенденція: рівень розвитку суспільств, принаймні в тій частині «слов'янської ойкумени», що прилягала до кордонів тогочасного «цивілізованого Світу», невблаганно вимагав запровадження книжної культури (та культури штабної заразом). Не було б Кирила та Мефодія — відшукався б хтось іще.

Однак набагато радикальнішим вчинком Солунських Братів™, на мій хлопський розум, стало те, що вони пропхали буквально щойно створену власноруч **церковнослов'янську** як офіційну літургійну мову. Погугліть, що воно таке — «глаголичний обряд». А потім, для покращення розуміння непересічності діяння Вчителів Слов'янських™, поцікавтеся, коли були запроваджені богослужіння певними різновидами варварської латини (більш відомими нині як романські мови) або ж геть уже варварськими белькотіннями (відомими тепер як мови германські). Згідно з офіційною версією

життя Кирила-Костянтина, там реалізовувалася така «багатоходівочка», що одразу зрозуміло: був той Кирило, звісно, цілком собі Філософом, та телям був він ой навряд. Знав він життя кріпко, а на апаратних іграх щодо Realpolitik і Матінки-Церкви™, і світських володарів знався на цілком експертному рівні.

Та за всієї поваги до Солунських Братів™, однаково варто окинути їхнє бурхливе життя та плідну творчість іронічним поглядом (сміх — не гріх, навіть коли йдеться про святих і рівноапостольних). Ба більше, абсолютно офіційні та канонічні життя цих достойників насправду скидаються радше на збірки дотепних анекдотів, аніж на «вилизані» та глянсовані парадні портрети. Надто яскраві персонажі, аби перетворювати навіть їхні офіційні біографії на сухе, але ж пафосне читиво для любителів такого жанру.

Персонажі ці діяли на вкрай непростому історичному тлі, #цераннесередньовіччяанеякасьтамнуднановітка. Тож подальша оповідка буде постійно збиватися на чималі ліричні відступи, покликані детальніше пояснити певні обставини, за яких Солунські Брати™ вершили свої подвиги. Однак червоною ниткою, все ж таки, лишатимуться життя й неймовірні пригоди насамперед Кирила і, дещо меншою мірою, його старшого брата Мефодія.

Кирило філософ. Хвилина слави № 2

Поки що знехтуємо Кириловими дитинством, юністю, учнівством і ранніми етапами кар'єри. Усе в нього було доволі стандартно, за взірцем «звичайного хлопчика з поважної родини»: безбідне дитинство, ґрунтовна освіта, кумівство й такі інші корупційні зв'язки, гарно оплачувана посада, дипломатичні відрядження тощо. Цікавинки починаються з 860 року, з так званої Хозарської Місії.

Хтозна, навіщо хозарському кагану знадобився публічний диспут «Яка віра правдивіша». Воно загалом-то мандрівний сюжет, стандартний хід у тогочасній літературі, тож серйозно роздумувати про мотивацію кагана навряд чи варто. За найпоширенішою серед дослідників думкою, хозарська верхівка на той час уже чи не століття сповідувала юдаїзм, а загалом у каганаті була така свобода совісті, що сучасним ревнителю рівності ще вивчати й вивчати цей передовий досвід понад тисячолітньої давнини. Одним словом, логіка в цьому соціальному запиті була відсутня (але логіка формальна, а не житійна, читай — літературна, сюжет же мав «грати»). Таке враження, що кагану в держбюджет на 861 рік вписали рядок «На проведення міжнародного симпозіуму», і він побоювався, аби не покарали за нецільове використання бюджетних коштів. Тож і накатав колезі, імператору римлян, у Константинополь: «Чуєш, Феофіличу, мені тут треба науку просунути, то ти відряди когось зі своїх яйцеголових, хай подискутує за істинну віру. Тільки нормального присилай, щоб дискусія, полеміка, всі діла! А, не доведи Господь мій Яхве, заб'є твій боець усіх інших аргументацією, то я своїх бусурманів і охрестити можу. Чо людині задарма на край світу пхатися?! Ти не думай, Міха, все по-серйозному».

Михайлу [Феофіловичу] III навіть думати не треба було, кого до двору кагана відрядити. Кирило (який на той час був поки Костянтином, але вже Філософом) мав не тільки належну теоретичну підготовку, але й практичний досвід такої роботи. Їздив за державний

кошт у відрядження до агарян (себто арабів) роз'яснювати, чому Свята Трійця — то насправді Єдиний Бог (такий самий, як їхній мусульманський Аллах, тільки кращий). Тож одного з двох потенційних супротивників на інтелектуальному ринзі, який планував хозарський каган, а саме магометанина, Кирило (будемо й надалі величати його найбільш звичним ім'ям) мав ніби побити легко. Бо вже з такими стикався і нібито переміг.

Щоправда, навіть найкомпліментарніший для Кирила звіт про «агарянське відрядження» (з канонічного житія, звісно ж, а звідки ж іще?!) дуже своєрідно оповідає про перемогу Кирила над ісламськими мудрецьми в диспуті. Там спочатку про те, що на всі каверзні питання Кирило технічно відбрехався, себто вів за очками. Однак у наступному раунді Філософ не надто спортивно «перейшов на особистості», вказавши магометанам на вторинність їхнього вчення, порівняно з вірою Христовою (от ніби ті агаряни хоч колись те намагалися спростувати, їй-бо). Ті, своєю чергою, теж повелися неспортивно й «у безсильній злобі» (як про те написала б газета «Правда» десь у 1937-му) насильно напоїли Кирила отрутою. Однак Кирило вижив (не без божественного втручання, зрозуміло) і повернувся додому. Дома розповів, як усе було, і з його слів зарахували йому перемогу технічним нокаутом.

Формально це «агарянське відрядження» можна вважати Кириловою хвилиною слави № 1. Вжити після порції отрути — то ж неабияке підтвердження тому, що Господь не просто милостивий, а адресно благоволить цьому конкретному хлопчу. Втім отруєння не минулося Кирилові геть безболісно: здоров'я чудесно врятований, схоже, того вже не мав. Бо практично відразу по поверненню до столиці попросивсь на реабілітацію, на лоно природи, до старшого брата Мефодія.

Мефодій давно покинув кар'єру держслужбовця й перейшов «по церковному відомству», долав потихеньку щаблі чернечої «табелі про ранги» і на момент описуваних подій здолав їх уже чимало, аж до посади ігумена монастиря на Олімпі. Ні, не тому Олімпі, де Зевс з компанією кружляв нектар та амброзією закусував, не Фессалійський. То інший, так званий Малий Олімп, у Віфінії (північно-західному «кутку» Малої Азії). Утім місце теж цілком намолене й престижне. Ну,

а ще ж гірське повітря, чиста вода, здорова їжа, всі умови для поправки здоров'я, словом.

Деякі дослідники висловлювали припущення, що Солунські Брати[™] ще під час «олімпійського періоду» розпочали роботи з розробки слов'янської грамоти, однак навряд. Держзамовлення на розробку цієї теми ще не було, ніщо не віщувало, що слов'янська абетка знадобиться найближчим часом. А немає держзамовлення і рядком-ладком оформленої госпдоговорної теми чи бодай гранту від Державного фонду фундаментальних досліджень, то хто ж буде на шару до роботи братися?! Та то таке, побічний сюжет. Головне, що в Кириловому «листу обліку кадрів» у константинопольській канцелярії було позначено: напрямок освіти — «філософія», спеціальність — «богослов'я», кваліфікація — «релігійний полеміст--практик». А в особливих відмітках зазначалося: має досвід практичної роботи, під час останнього відрядження постраждав, має інвалідність, натепер перебуває в активному резерві. То кого ж Михайло Феофілович мав до хозарського кагана відряджати, питається?!

Отже, магометанина Кирило під час Хозарської Полеміки[™] мав урекати суто на досвіді. Принаймні василевс у цьому плані в нього вірив. З ребе було гірше. Як Кирило примудрився дожити до віку Христа й навіть зганяти в агарянське відрядження й не зустріти на життєвому шляху жодного юдея — науці невідомо. Тому наука щиро сумнівається, що з юдеями Філософ не стикався. Інша річ, що полемізувати з ними йому до цього не доводилося. Діло це було для Кирила нове, невідоме, але оскільки йому одразу прямо сказали «справа державної ваги», то він не став зізнаватися в недостатній кваліфікації. А бігцем, у буквальному розумінні дорогою до місця призначення, заходився опановувати проблематику.

До двору хозарського кагана Кирило сунув, як усі нормальні тогочасні люди, — транзитом через Корсунь (він же Херсон, у дівоцтві — Херсонес; до сучасних українських міст Корсунь [від 1944 року — Шевченківський] і Херсон не має жодного стосунку). І в тому Корсуні зробив Кирило тривалу зупинку саме для опанування єврейської мови. Нащо, вивчивши цю мову й навіть переклавши восьмитомник її граматики, Кирило найняв собі ще й репетитора-самаритянина — чергова загадка тонкої творчої натури цього «вчителя словесності».

Штука в тому, що наукова вага єврейсько-самаритянського словника приблизно дорівнює науковій вазі словника румуно-молдовського (радянського періоду): слова всі однакові, а от літери різні. Бо що єврейська, що самаритянська — то іврит, тільки алфавіти й різняться, причому набагато менше, аніж латиниця румунської та кирилиця «радянської» молдовської.

Тож диво, що явив Господь у якомусь-то корсунському храмі, скидається на абсолютний анекдот: згаданий самаритянин притягнув Кирилові книги своєю мовою; Кирило помолився палко та — о диво! — почав читати самаритянською й розуміти написане! Людина по молитві своїй почала читати вже так-сяк відомим їй івритом! Щось з репертуару «телепроповідників», хіба ні?!

Мовознавча сверблячка, утім, не покинула Кирила й навіть після божественного втручання. У тому самому (найвірогідніше) храмі «нажив» допитливий відрядник богослужебні книги ще однією невідомою йому мовою. Мову цю в перекладах життя сучасними слов'янськими мовами без зайвих роздумів позначають як «руську». ГА?! ШО?! Що це за неподобство таке на загальному тлі семінару з гебраїстики, що якимось сам по собі оформився навколо Кирила в тому Корсуні?

З тими Євангелієм і Псалтирем, написаними «руськими письменами», що Кирило знайшов у спецхрані якогось корсунського храму, звісно ж, носяться як дурень з писаною торбою. Понакручено за кілька століть довкруг них чимало. Від гіперпатріотичного (і мегапрямолінійного) розуміння, що як письмена «руськы», то той Вчитель Словесності, насправді, поцупив уже готову систему нашого письма і видав за власну розробку, нахабний плагіатор. Щоправда, питаннечко: нащо, згідно з текстом життя, Кирило розшукував людину, яка читала тими «руськими письменами» й розмовляла цією мовою, аби той добродій розтлумачив Філософу, що й як? Абетку, похідну від еллінської, Кирило якимось уже розібрав би без сторонньої допомоги. І те, що текст слов'янською, теж уторопав би цілком самотійно. З тієї простої причини, що був він солунянином, а відповідно — елліно-слов'янським білінгвою, про що неодноразово й недвозначно торочать різні біографічні довідки (докладніше про володіння слов'янською буде трошки згодом).

І аж до кмітливої та не аж такої нереалістичної гіпотези, що то були переклади зазначених текстів готською, здійснені Ульффілою за майже пів тисячоліття до корсунської зупинки Кирила під час Хозарської Місії. Готи в гірському Криму по тих часах справді водилися в товарних кількостях, були християнами і все таке. От тільки навіщо Кирило витрачав дорогоцінний час на опанування готської, інтенсивно готуючись заперечувати постулати юдаїзму, — загадка природи. Щоправда, адептів цієї гіпотези такі приземлені питання не надто турбували.

Натепер найбільше прихильників має гіпотеза, що письмена ті були «сурські». Бо стабільно «русьскы» вони в церковнослов'янській рукописній традиції «Житія» (бач, яка дивина, зважаючи на те, що 80% відомих списків «Житія» — східнослов'янського походження). А от в еллінських перекладах зустрічаються й «сурські», себто «сирійські». З огляду на те що сирійська — то поважний різновид арамейської, з потужною літературною традицією, зокрема корпусом біблійних текстів, то надібати кілька книжок сирійською у спецхрані якоїсь-ризниці було не фокус. Та й суто практичний аспект: знайомство саме із сирійською справді могло б стати Кирилу в пригоді в Хозарській Полеміці™.

У версію щодо «сурськості» цих «русьскы письмены» вкладається й те, що Кирило, навіть по засвоєнню спорідненого із сирійською івриту, мусив розшукувати спеціальну людину, аби розібратися. Система письма сирійської помітно відрізнялася від івриту. Сама ж сирійська на середину IX століття перебувала в стадії вмирання: нею вже практично не користувалися як розмовною навіть на Близькому Сході, хоча як книжна мова вона ще залишалася цілком живою та здоровою. Тож потрібен був книжник, аби її вивчити. І такі книжники в Криму, в чорта на рогах від основного ареалу поширення сирійської, певно, були рідкісним явищем.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ